

To protuslovje gine, ako kažemo, da smo kod one tvrdnje imali na umu samo čist odnošaj poviesti napram etici; to jest samo ono djelovanje ljudsko, koje baš podpada pod ocjenu etičnu. Pod takovu pako ocjenu podpada celo djelovanje, kojemu je poticalom sviestna i namjerna volja. Zato naša tvrdnja razložena imade glasiti ovako: čovječanstvo nije ništa više uradilo, što bi podpadalo pod presudu etičnu, nego li je ono sviestno i namjerno htjelo.

Tim nije djelokrug etike znatno sužen; jer osim absolutnih determinista, koji volju samu drže nesviestnom, nitko se usudit neće tvrditi, da kod voljnih čina ljudskih mnogo ili pače pretežno sudjeluju neki drugi nesviestni faktori.

Sad je sve jasno. Odbiv naime one druge faktore, podudara se volja čovječanstva posvema s njegovim djelovanjem; to su dva koncentrična okruga istoga oboda. Na one faktore, što no sudjeluju često kod realizacije voljne, ima paziti svaki, koji sudi o vrijednosti ljudskih čina — zato i povjestnik.

Moglo bi se jošte nametnuti paradokсно pitanje: koliko li čovjek može htjeti? Kratak odgovor glasi: svaku mogućnost. Ova je pako objektivna ili subjektivna. Prvu sačinjavaju okolnosti vanjske, drugu okolnosti nutarnje. Da spomenemo samo jedan primjer. Čovjek na selu može manje htjeti od čovjeka u veliku gradu; učen čovjek više od priprosta.

Tu dakle dobiva znanje onu vrijednost, koju mu gore suzismo. Znanje ima razmaknuti volju: a volja ima realizovati znanje.

Tako je s kolikoćom ljudskih čina.

Što se kakvoće tiče, to je ona često produktom mnogobrojnih i raznovrstih motiva. Mi ipak ne možemo priznati drugih nego li one, što ih naša etika postavlja — a to su etične ideje. One će nam biti mjerilom za sve upravo djelovanje ljudsko.